

Prijevod

William James

POSTOJI LI »SVIJEST«?

» **M** ISLI« i »stvari« imena su za dva tipa predmeta koja će zdrav razum uvijek nalaziti odvojenima i suprotstavljati ih u praksi. Filozofija je, reflektirajući o naravi te opozicije, u prošlosti davala različita objašnjenja, a razlike se mogu očekivati i u budućnosti. Isprva su »duh i tvar«, »duša i tijelo« značili parove ekvipolentnih supstancija, sasvim izjednačenih po važnosti i utjecaju. Ali jednog je dana Kant potkopao dušu i uveo transcendentalni ego, čime je narušen balans bipolarne relacije. Danas transcendentalni ego za racionalistički tabor znači sve, dok za empiristički ne znači gotovo ništa. Kod pisaca poput Schuppea, Rehmkea, Natorpa, Munsterberga, pogotovo u njegovim ranim spisima, Schubert-Solderna i drugih, duhovni princip razblažuje se do potpune utvarnosti ostajući samo ime za činjenicu da je »sadržaj« iskustva *poznat*. On gubi formu osobnosti i njezinu aktivnost, prepuštajući ih sadržaju, te postaje čista *Bewusstheit*^a ili *Bewusstsein überhaupt*^b o kojoj se po sebi apsolutno ništa ne može reći.

Vjerujem da »svijest«, jednom ishlapljela u ovo stanje čiste dijafaničnosti, dospijeva u točku potpunog nestanka. Ona je ime nebića i nema svoje mjesto među prvim principima. Oni koji se još drže svijesti oslanjaju se na puku jeku, slabašan glas zaostao za nestajućom »dušom« u zraku filozofije. Prošle godine pročitao sam nekoliko članaka čiji su autori dospjeli do točke napuštanja predodžbe svijesti¹ i njezine zamjene apsolutnim iskustvom, ali nisu bili dovoljno radikalni, niti dovoljno odvažni u svojim negiranjima. Proteklih dvadeset godina sumnjao sam u »svijest« kao entitet; već sedam ili osam godina na razmatranje studentima nudio sam

^a Svijest (svjesnost) (op. prev.)

^b Svijest uopće (op. prev.)

¹ Članci Badwina, Warda, Bawdena, Kinga, Alexandera i drugih. Dr. Perry je, iskreno, prekoračio granicu.

njezino nepostojanje, pokušavajući im dati pragmatički ekvivalent u realnostima iskustva. Čini mi se da je došlo vrijeme za njezino otvoreno i sveobuhvatno odbacivanje.

Potpuno poreći postojanje »svijesti« čini se naizgled toliko apsurdnim – jer nedvojbeno postoje »misli« – da se bojim kako me neki čitatelji odavde više neće pratiti. Zato ću odmah razjasniti da poričem samo to da riječ znači entitet, ali emfatično inzistiram na tome da ona znači funkciju. Hoću reći da ne postoji izvorna građa ili kvaliteta bitka, suprotstavljena onoj koja tvori objekte, od koje bi bile napravljene naše misli, ali postoji funkcija u iskustvu koju misli vrše i uslijed čijeg vršenja ova kvaliteta bitka dobiva ime. Ta funkcija je *znanje*^c. »Svijest« se pretpostavlja nužnom za objašnjenje činjenice da stvari ne samo da jesu, nego se o njima i izvještava, znane su. Tko god izbriše predodžbu svijesti sa svoje liste prvih principa, mora pružiti način da se ta funkcija održi.

I

Moja teza glasi: počnemo li s pretpostavkom da u svijetu ima samo jedna prvobitna građa od koje je sve sastavljeno, te je nazovemo »čistim iskustvom«, onda znanje lako možemo objasniti kao posebnu vrstu relacije u koju jedan spram drugoga mogu stupiti dijelovi čistog iskustva. Sama je ova relacija dio čistog iskustva: jedan od njezinih »termina« postaje subjekt ili nosilac znanja, znalac,² dok drugi postaje znani objekt. Bit će potrebno mnogo objašnjavanja prije negoli bude jasno o čemu je tu riječ. Najbolje je poći od suprotstavljanja moje pozicije s alternativnim gledištem, a za to možemo uzeti najnoviju alternativu u kojoj je hlapljenje određene duševne supstancije zaustavljeno upravo pred točkom potpunog ishlapljenja. Ukoliko je neokantizam raščistio s ranijim formama dualizma, mi ćemo utoliko raščistiti sa svim formama dualizma uspijemo li raščistiti s neokantizmom.

Za mislioce koje zovem neokantovcima, riječ svijest do danas ne čini ništa drugo nego signalizira činjenicu da je struktura iskustva nužno dualistička. To znači da minimum koji

^c Engl. *knowing*

² U svojoj *Psihologiji* pokušao sam pokazati da ne trebamo drugog znalca do »prolazeću misao«. (Op. prev., vidi: Jamesova *Načela psihologije*)

može aktualno biti nije subjekt ni objekt, nego uvijek objekt-plus-subjekt. Distinkcija subjekta i objekta istodobno je posve različita od one između uma i stvari, duše i tijela. Duše su bile odvojive, imale su odvojene sudbine, stvari su im se mogle događati. Svijesti kao takvoj ništa se ne može dogoditi jer je ona samo bezvremenski svjedok događanja u vremenu, u kojima ne igra ulogu. Ukratko, ona je logički korelat »sadržaja« u Iskustvu, naročita po tome što u njoj *činjenica izlazi na vidjelo*, što daje mjesto *svjesnosti sadržaja*^d. Svijest kao takva posve je neosobna – »sebstvo« i njegove aktivnosti pripadaju sadržaju. Reći da sam ja samo-svjestan ili svjestan svojih htijenja, znači samo da se izvjesni sadržaji, za koje su »sebstvo« i »napor volje« imena, ne događaju bez svjedoka.

Prema tome, za ove zakašnjele pojitelje s Kantova izvora, svijest predstavlja »espiemološku« nužnost, čak i ako ne postoji izravan dokaz njezine prisutnosti.

Ali pored svega ovoga, čini se da svatko pretpostavlja nekakvu neposrednu svijest o samoj svijesti. Kada svijet izvanjskih činjenica više nije materijalno prisutan i mi ga samo prizivamo u sjećanju ili maštamo o njemu, vjeruje se da svijest istupa kao vrsta neopipljivog unutarnjeg toka koji, jednom upoznat u ovoj vrsti iskustva, može jednako tako biti spažen i u predstavljanjima izvanjskoga svijeta. Recentni pisac kaže: »U trenutku kad pokušamo fiksirati našu pažnju na svijest da bismo razvidjeli što ona jest, čini se da ova iščezava. Čini se kao da pred sobom imamo puku prazninu. Kad introspekcijom pokušamo dohvatiti osjet plave boje, sve što možemo uočiti je plava boja, dok nam se drugi element čini dijafanim. A ipak može biti razlučen, ako gledamo dovoljno pažljivo znajući da postoji nešto što tražimo.«³ »Svijest (*Bewusstheit*) je«, kaže drugi filozof, »neobjašnjiva i teško opisiva, a ipak je svim svjesnim iskustvima zajedničko to što njihov tzv. sadržaj nosi čudnovatu referenciju na centar koji zovemo ‚sebstvom‘, na temelju koje je sadržaj subjektivno dan, ili se pojavljuje... Dok je na ovaj način svijest, ili referencija na sebstvo, jedina stvar koja razlikuje svjesni sadržaj od bilo kojeg bića koje bi moglo postojati bez ičije svijesti o njemu, ipak ovaj jedini temelj razlikovanja prkosi svakom poblížem objašnjenju. Postojanje svijesti, iako fundamentalna

^d Engl. *awareness of content*

³ G. E. Moore: *Um*, vol. XII, N. S., str. 450

činjenica psihologije, može se smatrati sigurnim te izvesti analizom, ali ne može biti definirano niti deducirano ni iz čega drugog do iz samoga sebe.«⁴

»Može se izvesti analizom«, kaže ovaj autor. Ovo pretpostavlja da je svijest jedan element, moment, faktor – nazovimo to kako hoćemo – iskustva esencijalno dualističke unutarnje konstitucije od koje će, apstrahiramo li sadržaj, ostati svijest otkrivena svom vlastitom pogledu. Iskustvo bi, na ovom stupnju, bilo veoma nalik boji od koje su napravljene svjetovne slike. Boja ima dvostruku konstituciju koja uključuje otapalo⁵ (ulje, tutkalo, što li) i masu sadržaja u formi pigmenta raspršenog u otapalu. Možemo dobiti čisto otapalo puštajući da se pigment slegne, kao i čisti pigment izlijevajući tutkalo ili ulje. Ovdje operiramo fizičkim oduzimanjem, a uobičajeno je mišljenje da mentalnim oduzimanjem možemo rastaviti dva faktora iskustva na analogan način – ne izolirajući ih potpuno, nego razlučujući ih dovoljno da znamo da se radi o dva faktora.

II

Ono što tvrdim potpuna je suprotnost ovome. *Vjerujem da iskustvo nije iznutra udvojeno te da se njegovo razdvajanje na svijest i sadržaj ne dobiva oduzimanjem, nego dodavanjem – dodavanjem drugih skupova iskustava na njegov dani konkretni dio, a u svezi sa svakim od njih pojedinačno, njegova uporaba ili funkcija može biti dviju različitih vrsta. Boja i ovdje može poslužiti kao ilustracija. U lončiću u trgovini s bojama, među ostalim bojama, ona je potpuno kupoprodajna tvar. Nasuprot tome, razmazana po platnu među drugim bojama, ona predstavlja svojstvo slike i vrši spiritualnu funkciju. Držim da upravo tako dani nepodijeljeni dio iskustva, uzet u jednom kontekstu vezâ, igra ulogu znalca, stanja uma, »svijesti«, dok u drugom kontekstu isti nepodijeljeni komadić iskustva igra ulogu znane stvari, objektivnog »sadržaja«. Ukratko, u jednoj skupini vezâ on figurira kao misao, u drugoj kao stvar. A kako može figurirati u obje grupe istodobno imamo svako pravo govoriti o*

⁴ Paul Natorp: *Uvod u psihologiju*, 1888., str. 14, 112

⁵ »Govoreći figurativno, za svijest bi se moglo reći da je jedno univerzalno otapalo u kojem su sadržane različite konkretne vrste psihičkih činova i činjenica, u skrivenoj ili očitij formi.« G. T. Ladd: *Psihologija, opisno i objasnidbeno*, 1894., str. 30

njemu kao subjektivnom i objektivnom, oboje odjednom. Tvrdim da dualizam konotiran takvim dvoznačnim pojmovima kao što su »iskustvo«, »fenomen«, »ono dano«, »*Vorfindung*«^e, koji u filozofiji svakako teže zamijeniti jednoznačne pojmove poput »misli« i »stvari«, na ovaj način ostaje sačuvan, ali tako reinterpretiran da, umjesto misteriozan i neuhvatljiv, postaje provjerljiv i konkretan. Dualizam je tu stvar odnosâ^f i spada izvan, a ne unutar pojedinačnog iskustva koje se razmatra i koje uvijek može biti partikularizirano i definirano.

Prvi korak u ovom konkretnijem razumijevanju dualizma učinio je Locke kad je riječju »ideja« indiferentno označio i stvar i misao, a zatim i Berkeley rekavši da je ono što zdrav razum misli pod realnostima isto ono što filozof misli pod idejama. Ni Locke, ni Berkeley nisu doveli ovu misao do savršene jasnoće, ali mi se čini da zamisao koju ovdje branim nije mnogo više od konzistentnog provođenja »pragmatičke« metode koju su oni prvi koristili.

Uzme li čitatelj u obzir vlastita iskustva, shvatit će što želim reći. Neka počne s opazajnim iskustvom, tzv. »prezentacijom« fizičkog predmeta, svojim aktualnim vidnim poljem, sobom u kojoj sjedi, s knjigom koju čita u njezinom centru, i neka zasad postupa s ovim složenim predmetom na zdravorazumski način kao da je »realno« ono što se čini da jest, naime skup fizičkih stvari odsječen od okolnog svijeta ostalih fizičkih stvari s kojima ove imaju aktualne ili potencijalne odnose. Sad, u isto vrijeme upravo su ove *sebi istovjetne stvari* one koje njegov um, kako se kaže, opaža; i cijela filozofija percepcije od Demokritova vremena naovamo bila je samo jedna duga prepirka oko paradoksa da bi ono što je evidentno jedna realnost trebalo biti na dva mjesta odjednom, u vanjskom prostoru i u nečijem umu. »Reprezentacijske« teorije opažanja izbjegavaju logički paradoks, ali zato krše čitateljev osjećaj života koji ne poznaje nikakvu intervenirajuću mentalnu sliku nego kao da vidi sobu i knjigu neposredno baš onako kako fizički postoje.

^e Zatjecanje kakva stanja, utvrđenje da se što gdje nalazi i sl. (op. prev.)

^f Engl. *an affair of relations*

Zagonetka o tome kako jedna te ista soba može biti na dva mjesta u osnovi je samo zagonetka o tome kako jedna te ista točka može biti na dvjema linijama. Može, ako se može smjestiti u njihovo sjecište. Slično tako, kad bi »čisto iskustvo« sobe bilo mjesto presjecanja dvaju procesa koji bi ga onda povezivali s različitim grupama vezâ, moglo bi se brojati dvaput, kao da pripada svakoj pojedinoj grupi, i o njemu bi se onda neprecizno moglo govoriti kao da postoji na dva mjesta, iako bi cijelo vrijeme brojem ostalo jedna stvar.

Iskustvo sudjeluje u različitim procesima koji se, krenuvši od njega, mogu pratiti po sasvim drugačijim linijama. Jedna sebi istovjetna stvar ima toliko mnogo odnosa prema ostatku iskustva da je možete uzimati u različitim sistemima asociiranja i s njom postupati kao da pripada suprotnim kontekstima. U jednom od tih kontekstâ ona je vaše »polje svijesti«, u drugom je »soba u kojoj sjedite«, a u oba konteksta ona ulazi u svojoj cijelosti, ne dajući nam izgovor da kažemo kako se za svijest pričvršćuje u jednom od svojih dijelova ili aspekata, a za realnost u drugom. Što su onda ta dva procesa u koja iskustvo sobe na ovaj način istodobno stupa?

Jedan je od njih čitateljeva osobna biografija, a drugi je povijest kuće u kojoj se soba nalazi. Prezentacija, iskustvo, ukratko: *to* (jer dok ne odlučimo što je, to mora ostati samo *to*) posljednji je član u nizu osjeta, osjećaja, odluka, kretnji, klasifikacija, očekivanja itd. koji završavaju u sadašnjosti, i prvi član u nizu »unutarnjih« operacija koje se protežu u čitateljevu budućnost. S druge strane, upravo je isto *to terminus ad quem*^g mnogih prethodnih fizičkih operacija, obrade drva, tapeciranja, namještanja, grijanja itd., kao i *terminus a quo*^h mnogih budućih, u kojima će biti uzeto dok bude prolazilo sudbinu fizičke sobe. Fizičke i mentalne operacije tvore čudnovato nespojive skupine. Kao soba, iskustvo je zauzelo to mjesto i imalo to okružje trideset godina. Kao vaše polje svijesti, možda nikad prije i nije postojalo. Kao soba, pažnja će se otezati preko beskrajnih detalja u njoj. Kao vaše mentalno stanje, malo će novih detalja iskrsavati pred okom pozornosti. Da se soba uništi, potrebni su potres ili gomila ljudi, te u svakom slučaju određena količina vremena. Za sobu

^g Završna točka (op. prev.)

^h Početna točka (op. prev.)

kao subjektivno stanje dostajat će zatvaranje očiju ili bilo koja trenutačna igra mašte. U realnom svijetu, vatra će je progutati. U vašem umu možete pustiti vatru da pleše po sobi bez ikakvog efekta. Za nastanjivanje vanjskog objekta morate plaćati mjesečnu naknadu. Sobu kao unutarnji sadržaj možete okupirati koliko hoćete bez stanarine. Ukratko, ako je pratite u mentalnom smjeru, uzimajući je samo kroz elemente osobne biografije, mnoge su stvari istinite koje su lažne, i lažne koje su istinite ako je uzimate kao stvarnu stvar u iskustvu, slijedeći je u fizičkom smjeru i dovodeći je u vezu sa stvarima vanjskog svijeta.

III

Dosad je sve teklo glatko, ali moja će teza kod čitatelja vjerojatno izgubiti na vjerodostojnosti kad prijeđem s opažaja na pojmove, ili sa slučaja prisutnih stvari na slučaj udaljenih. Usprkos tome, vjerujem da i tu vrijede isti zakoni. Uzmemo li konceptualne spletove, ili sjećanja, ili maštanja, vidimo da su i oni također u svojoj prvotnoj intenciji samo komadići čistog iskustva, te kao takvi pojedinačna *to* koja u jednom kontekstu figuriraju kao objekti, a u drugom kao mentalna stanja. Kad kažem »uzimanje konceptualnih spletova u njihovoj prvotnoj intenciji«, mislim na ignoriranje njihove relacije spram mogućih opažajnih iskustava s kojima mogu biti povezani, do kojih mogu voditi i koja mogu prekidati, te za koja onda pretpostavljamo da ih ti koncepti »reprezentiraju«. Uzimajući ih na ovaj način, ograničavamo problem samo na »mišljeni«, a isključujemo izravno osjetilni ili viđeni svijet. Ovaj svijet, baš kao i svijet opažaja, dopire do nas prvo kao kaos iskustava, ali se uskoro počinju nazirati linije reda. Saznajemo da je bilo koji njegov izdvojeni dio povezan s razgovjetnom grupom asocijata, baš kao što su povezana naša opažajna iskustva, i da se ti asocijati na različite načine povezuju s njim,⁶ pri čemu jedan čini unutarnju povijest osobe, dok drugi figurira kao neosobni »objektivni« svijet, bilo prostorni bilo vremenski, ili pak samo logički ili matematički, ili na neki drugi način »idealan«.

Prva prepreka na koju čitatelj nailazi, uzimajući u obzir to da ova ne-opažajna iskustva imaju i objektivitet i subjektivitet, vjerojatno će biti uzrokovana uvlačenjem *opažaja* u njegov um,

⁶ Ovdje, kao i drugdje, odnosi su naravno *doživljeni* odnosi, članovi istog izvorno kaotičnog spleta ne-opažajnog iskustva čiji su dijelovi i sami vezani termini.

one treće grupe asocijata s kojom ne-opažajna iskustva stupaju u veze i koje, kao cjelina, »reprezentiraju«, odnoseći se prema njima kao misli prema stvarima. Ova važna funkcija ne-opažajnih iskustava komplicira pitanje i stvara pomutnju jer smo toliko naviknuti postupati s opažajima kao s jedinim genuinim realnostima da smo, osim ako ih ne ostavimo izvan rasprave, sasvim skloni previdjeti objektivnost koja leži u ne-opažajnim iskustvima po sebi. Držimo ih, »znajući« opažaje onakvima kakvi jesu, skroz naskroz subjektivnima i kažemo da su u cijelosti konstituirani od građe zvane svijest, koristeći sada ovaj termin za novu vrstu entiteta, na način koji pokušavam opovrgnuti.⁷

Apstrahirajući sasvim od opažajâ, držim da svako pojedino ne-opažajno iskustvo teži biti dvaput pobrojano, baš kao i opažajno iskustvo, figurirajući u jednom kontekstu kao objekt ili polje objekata, a u drugom kao stanje uma — i sve to bez i najmanjeg unutarnjeg samorazdiranja na svijest i sadržaj. Jednom uzeto, sve je to svijest; drugi put, sve je sadržaj.

Smatram da je ova objektivnost ne-opažajnih iskustava, ovaj u točki realnosti potpuni paralelizam između sada osjećanog i udaljeno mišljenog, odlično iznesen na stranici Münsterbergovih *Načela*, pa ću je stoga opsežno citirati.

»Mogu misliti samo o svojim predmetima«, kaže profesor Münsterberg, »ipak, u mojoj živoj misli oni stoje preda mnom točno onako kako bi opažani predmeti stajali, bez obzira na to koliko se dva načina njihove aprehenzije razlikovala po svom porijeklu. Knjiga koja leži ovdje na stolu preda mnom i knjiga u susjednoj sobi o kojoj mislim, i koju namjeravam donijeti, za mene su realnosti dane u istom smislu, koje priznajem i o kojima vodim računa. Ako se slažete da opažajni predmet nije ideja unutar mene, nego da se opažaj i stvar, kao nerazlučivo jedno, zaista doživljavaju *tamo, vani*, ne biste trebali vjerovati da je mišljeni predmet skriven unutar mislećeg subjekta. Predmet o kojem mislim i čije postojanje uzimam na znanje, a da ga ne puštam neposredno djelovati na svoja osjetila, zauzima svoje definitivno mjesto u vanjskom svijetu isto koliko i predmet koji izravno gledam.«

⁷ O reprezentativnim funkcijama ne-opažajnog iskustva kao cjeline nešto ću reći u sljedećem članku. O tome govoriti u ovako kratkom članku odvelo bi predaleko u opću teoriju znanja.

»Što je istinito za ovo ovdje i ono ondje, istinito je i za ovo sada i ono tada. Znam za stvar koja je prisutna i opažana, ali također znam i za stvar koja je bila jučer ali danas više nije, koje se samo sjećam. Obje mogu odrediti moje sadašnje ponašanje, obje su dijelovi realnosti o kojoj vodim računa. Istina je da o velikom dijelu prošlosti nemam sigurno znanje, kao što nemam sigurno znanje ni o mnogočemu nejasno opažanom u sadašnjosti. Ali vremenski interval u načelu ne mijenja moj odnos spram predmeta, ne preobražava ga iz znanog predmeta u mentalno stanje... Stvari koje pregledavam ovdje u sobi i one u mom udaljenom domu o kojima mislim, stvari od ove minute i one iz mog davno minulog dječastva, slično utječu na mene i o meni odlučuju, s realitetom koji moje iskustvo o njima izravno osjeća. I jedne i druge čine moj stvarni svijet, čine ga izravno, ne morajući mi prvo biti predstavljene i posredovane idejama koje tu i tamo iskrsavaju unutar mene... Ovaj ne-jastveni karakter mojih sjećanja i očekivanja ne implicira da bi izvanjski predmeti kojih sam svjestan prilikom tih iskustava nužno trebali biti prisutni i drugima. Predmeti sanjača i ljudi koji haluciniraju u cijelosti su bez općeg važenja. Ali čak i da se radi o kentaurima i zlatnim planinama, ovi bi i dalje bili ‚negdje daleko‘, u zemlji bajki, a ne ‚unutar‘ nas samih.«⁸

Ovo je zasigurno neposredan, primaran, naivan ili praktičan način shvaćanja našeg mišljenog svijeta. Kad ne bi bilo opažajnog svijeta da služi kao njegov »reduktiv« u Taineovom smislu, bivajući »snažniji« i izvornije »izvanjski« (tako da se u usporedbi s njim cijeli puko mišljeni svijet čini slabim i unutarnjim), naš svijet misli bio bi jedini svijet i uživao bi naše povjerenje kao potpuni realitet. Ovo se zapravo događa u snovima, kao i u našim sanjarenjima dok ih opažaji ne prekidaju.

Ipak, kao što je viđena soba (da se vratimo na naš posljednji primjer) *također* i polje svijesti, tako je i zamišljena ili u sjećanje prizvana soba *također* i stanje uma, a podvostručenje iskustva u oba slučaja ima slične temelje.

⁸ Münsterberg: *Načela psihologije*, vol. I, str. 48

Mišljena soba, naime, ima mnogo mišljenih spregâⁱ s mnogo mišljenih stvari. Neke su od ovih spregâ nestalne, neke su stabilne. U čitateljevoj osobnoj povijesti soba zaposjeda pojedinačni datum, vidio ju je recimo samo jednom, prije godinu dana. U povijesti kuće, s druge strane, soba čini trajni sastojak. Neke sprege imaju čudnovatu upornost činjenice, da pozajmimo Royceov termin, druge pokazuju fluidnost maštarije, puštamo ih da dođu i odu kako nam drago. Uzeta zajedno s ostatkom kuće, s imenom grada, svojim vlasnikom, graditeljem, vrijednošću, dekorativnim planom, soba čuva definitivno uporište u koje se, pokušamo li je olabaviti, teži vratiti i silom se ponovno potvrditi.⁹ Jednom riječju, ona s tim asocijatima koherira, dok ne pokazuje nikakvu tendenciju koheriranja s drugim kućama, drugim gradovima, drugim vlasnicima itd. Dva zbira, prvi kućinih kohezivnih, a drugi njezinih labavih asocijata, neizbježno se jedan drugome suprotstavljaju. Prvi zovemo sistem izvanjskih realiteta, usred kojeg soba kao »realna« postoji. Drugi zovemo struja unutarnjeg mišljenja u kojoj, kao »mentalna slika«, ona za trenutak lebdi.¹⁰ Soba je dakle opet pobrojana dvaput. Ona igra dvije različite uloge, bivajući *Gedanke*^j i *Gedachtes*^k, misao o objektu i mišljeni objekt ujedno, a sve ovo bez paradoksa i bez misterije, baš kao što ista materijalna stvar može biti niska i visoka, mala i velika, dobra i loša, s obzirom na svoje odnose prema suprotstavljenim dijelovima okolnog svijeta.

Kažemo da iskustvo kao »subjektivno« reprezentira, a kao »objektivno«, da je reprezentirano. Što reprezentira i što je reprezentirano ovdje je brojem isto, ali moramo zapamtiti da nema dualizma reprezentiranosti i reprezentiranja koji bi prebivao u iskustvu po sebi. U svom čistom stanju, ili kada je izolirano, nema samocijepanja iskustva na svijest i na ono »čega« je to svijest. Njegova subjektivnost i objektivnost samo su funkcionalni atributi,

ⁱ Engl. *couplings*

⁹ Usp. A. L. Hodder: *Protivnici skeptika*, NY, 1899., str. 94-99

¹⁰ Zbog jednostavnosti ograničavam svoje izlaganje na »izvanjsku« realnost. Ali postoji i sistem idealne realnosti u kojem soba igra ulogu. Odnosi usporedbe, klasifikacije, serijskog poretka, vrijednosti, također su postojani i dodjeljuju određeno mjesto sobi, za razliku od inkoherencije njezinih mjesta u pukoj rapsodiji naših uzastopnih misli.

^j Misao (op. prev.)

^k Mišljeno (op. prev.)

ostvareni jedino kada je iskustvo »uzeto« dvaput, tj. kada se o njemu govori, kad je razmatrano skupa sa svoja dva razlikujuća konteksta pomoću novog retrospektivnog iskustva, kojem cijela ta protekla komplikacija sada oblikuje novi kontekst.

Trenutno polje sadašnjosti u svakom je trenutku ono što zovem »čistim« iskustvom. Ono je samo virtualno ili potencijalno subjekt ili objekt. Za vremenski bitak ono je čista¹, beskvalitetna aktualnost ili egzistencija, neko jednostavno *to*. U ovoj *naivnoj* neposrednosti ono naravno *važi*, ono je *tu*, mi *djelujemo* na njega, a njegovo retrospektirajuće podvostručenje na stanje uma i realnost samo je jedan od činova. »Stanje uma«, isprva eksplicitno uzimano kao takvo u retrospekciji, bit će ispravljeno ili potvrđeno, a na sličan će način potom biti obrađeno i retrospektivno iskustvo. Ali neposredno je iskustvo u svom prolaženju »istina«, ¹¹ praktička istina, *nešto na što se djeluje* pri njegovu vlastitom kretanju. I kad bi se svijet jednom nekako ugasio poput svijeće, ostala bi istina, apsolutna i objektivna, jer bila bi to »posljednja riječ«, ne bi imala kritičara i nitko više u njoj ne bi suprotstavljao misao intendiranoj realnosti.¹²

Mislim da sada mogu ustvrditi da sam razjasnio svoju tezu. Svijest konotira vrstu izvanjske relacije, ne denotirajući pritom nikakvu posebnu građu ili način bitka. *Naročitost naših iskustava koja ne samo da jesu, nego jesu znana, i koju je njihovo svojstvo »svijesti« pozvano objasniti, bolje se objašnjava odnosima jednoga iskustva s drugim, a ovi su sami iskustva.*

¹ Engl. *plain*

¹¹ Uočite dvosmislenost ovog pojma koji se ponekad uzima objektivno, a ponekad subjektivno.

¹² U *Psihološkom pregledu* u srpnju ove godine, dr. R. B. Perry objavio je pogled na Svijest koji se približava mojemu više od bilo kojeg drugog s kojim sam upoznat. Dr. Perry smatra da je u sadašnjosti svako polje iskustva na jednak način »činjenica«. Ono postaje »mnijenje« ili »misao« samo u retrospekciji, kada svježe iskustvo isti predmet izmjenjuje ili ga ispravlja. Ali korektivno iskustvo onda i samo postaje ispravljeno, pa je tako cijelo iskustvo proces u kojem se ono što je izvorno objektivno zauvijek pretvara u subjektivno, u našu aprehenziju objekta. Svojim čitateljima iskreno preporučujem izvrstan članak dr. Perryja.

IV

Kad bih se sada prebacio na razmatranje znanja^m opažajnih iskustava posredstvom konceptualnih, ponovno bi se pokazalo da se tu radi o stvari izvanjskih odnosaⁿ. Jedno iskustvo bio bi znalac, drugo znana realnost, i mogao bih savršeno dobro bez predodžbe »svijesti« definirati na što se znanje aktualno i praktički svodi, vodeći prema opažajima i prekidajući ih, kroz seriju prijelaznih iskustava kojima ga snabdijeva svijet. Ali uslijed manjka prostora neću se osvrnuti na ovo.¹³ Radije ću uzeti u obzir nekoliko prigovora koji će sigurno biti podignuti protiv ove teorije u cjelini.

V

Kao prvo, netko će pitati: »Ako iskustvo nema ‚svjesnog‘ postojanja, ako nije djelomično načinjeno od ‚svijesti‘, od čega je onda načinjeno? Tvar poznamo, misao poznamo, a isto tako i svjesni sadržaj, ali neutralno i jednostavno ‚čisto iskustvo‘ nešto je o čemu ne znamo ništa. Recite, dakle, od čega se sastoji, jer mora se sastojati od nečega, recite ili se predajte!«

Uzvratiti na ovaj prigovor je lako. lako sam radi tečnosti izlaganja ranije u ovom članku govorio o građi čistog iskustva, sad je vrijeme da kažem kako ne postoji *opća* građa od koje je iskustvo u cijelosti sagrađeno. Postoji toliko građâ koliko je i »naravi« u iskušanim stvarima. Ako pitate od čega je napravljen jedan djelić čistog iskustva, odgovor je uvijek isti: »Napravljen je naprosto od *toga*, samo od onog što se pojavljuje, od prostora, od intenziteta, od plosnatosti, smeđosti, težine, čega sve ne.« Ovdje analiza Shadwortha Hodgsona savršeno dostaje. Iskustvo je tek zajedničko ime za sve ove osjetilne^o naravi i čini se da osim vremena i

^m Engl. *knowing*

ⁿ Engl. *affair of external relations*

¹³ Djelomično sam obradio to pitanje u časopisima *Um*, vol. X, str. 27, 1885., i *Psihološki pregled*, vol. II, str. 105, 1895. Vidi također članak C. A. Stronga u *Časopisu za filozofiju, psihologiju i znanstvene metode*, vol I, str. 253, 12. svibanj 1904. Nadam se da ću se sam uskoro vratiti tom problemu u ovome časopisu (op. prev. u *Časopisu za filozofiju, psihologiju i znanstvene metode*).

^o Engl. *sensible*

prostora (i, ako hoćete, »bitka«) nema univerzalnog elementa od kojeg su napravljene sve stvari.

VI

Sljedeći je prigovor teži. U stvari zvuči prilično porazno kad ga se prvi put čuje.

»Ako bi se radilo o sebi identičnom komadu čistog iskustva uzetom dvostruko, koji služi sada kao misao, a sada kao stvar«, glasi prigovor, »kako to da se atributi moraju tako fundamentalno razlikovati? Kao stvar, iskustvo je protegnuto, a kao misao ne zauzima ni prostor ni mjesto. Kao stvar ono je crveno, tvrdo, teško, ali tko je ikad čuo za crvenu, tvrdu ili tešku misao? Čak i sada ste rekli da je iskustvo napravljeno samo od onoga što se pojavljuje, a ono što se pojavljuje upravo su ti pridjevi. Kako jedno iskustvo u svojoj funkciji stvari može biti napravljeno od njih, od njih se sastojati, nositi ih kao svoje vlastite attribute, dok ih u svojoj funkciji misli odbacuje, atribuirajući ih drugdje? Ovdje je posrijedi proturječje i samo nas radikalni dualizam misli i stvari može izbaviti od njega. Samo ako je misao jedna vrsta bitka, mogu pridjevi u njoj postojati ,intencionalno' (da upotrijebimo skolastički termin); samo ako je stvar sasvim druga vrsta, oni mogu u njoj postojati konstitutivno i energetički. Nijedan jednostavan subjekt ne može biti karakteriziran istim pridjevima, da bi u neko drugo vrijeme bio naprosto ,od' njih, kao od nečeg samo pomišljenog ili znanog.«

Rješenje na kojem inzistira ovaj prigovarač, kao i mnoga druga zdravorazumska rješenja, sve manje zadovoljava što više mislimo o njemu. Za početak, *jesu li* misao i stvar tako heterogeni kao što se obično misli?

Nitko ne poriče da su im neke kategorije zajedničke. Imaju identične odnose spram vremena. Nadalje, obje mogu imati dijelove (psiholozi općenito tretiraju misli kao da imaju dijelove), a isto tako obje mogu biti složene ili jednostavne. Obje imaju različite vrste, mogu se uspoređivati, dodavati i oduzimati, te raspoređivati u serijske poretke. Razni tipovi pridjeva karakteriziraju naše misli, a čine se nespojivi sa sviješću, koja je kao takva gola dijafaničnost. Na primjer, misli su prirodne i lagane, ili mukotrpne. One su divne, sretne, intenzivne,

zanimljive, mudre, idiotske, fokusirane, marginalne, bezukusne, zbrkane, nejasne, precizne, racionalne, uzročne, opće, posebne i još kojekakve. Štoviše, poglavlja o »Percepciji« u psihološkim knjigama puna su činjenica koje govore u prilog bitnoj homogenosti misli i stvari. Kad bi »subjekt« i »objekt« bili razdvojeni »cijelim promjerom bitka«, i kad ne bi imali zajedničkih atributa, kako bi i dalje moglo biti tako teško razaznati, u prisutnom i prepoznatom materijalnom predmetu, koji dijelovi dolaze kroz osjetilne organe, a koji »iz glave promatrača«? Osjeti i apercepcijske ideje stapaju se ovdje toliko intimno da ne možete reći gdje počinje jedna a završava druga, ništa više no što možete odrediti razliku između stvarnog prednjeg plana i obojanog platna u onim vještim kružnim panoramama koje su u zadnje vrijeme bile izlagane.¹⁴

Descartes je prvi definirao misao kao apsolutno neprotegnutu, a kasniji su filozofi prihvatili takav opis. Ali što znači reći da se, kad mislimo o pravilu stope ili o kvadratnom jardu, našoj misli ne može pripisati protežnost? Za svaki protegnuti predmet *adekvatna* mentalna slika mora imati svu protežnost samog predmeta. Razlika objektivne i subjektivne protežnosti postoji jedino u odnosu spram konteksta. U umu raznolike protežnine ne zadržavaju nužno postojan poredak međusobnih odnosa, dok u fizičkom svijetu stabilno graniče jedne s drugima i, uzete zajedno, sačinjavaju veliku razvijajuću Jedinicu^p u koju vjerujemo i zovemo je stvarni Svemir^r. Kao »izvanjske« međusobno se odnose, takoreći, negativno, jedna drugu isključujući i zadržavajući svoje udaljenosti, dok kao »unutarnje« gube raspored i oblikuju *Durcheinander*^s u kojem se jedinstvo gubi.¹⁵ Ali iz tog razloga tvrditi da je unutarnje iskustvo apsolutno neprotežno, čini mi se bliskim apsurd. Dva se svijeta razlikuju, ne prema

¹⁴ Spencerov dokaz vlastitog »transfiguriranog realizma« (njegove doktrine da postoji apsolutno ne-mentalna realnost) pada mi na pamet kao sjajan primjer nemogućnosti uspostavljanja radikalne heterogenosti misli i stvari. Sve njegove mukotrпно prikupljene točke razlikovanja pretvaraju se postepeno u svoje suprotnosti i pune su iznimaka.

^p Engl. *great enveloping Unit*

^r Engl. *real Space*

^s Zbrka, kaos i sl. (op. prev.)

¹⁵ Ovdje govorim o potpunom unutarnjem životu u kojem se um slobodno igra sa svojim materijalima. Naravno da je slobodna igra uma ograničena kad ovaj hoće preslikati realne stvari u realnom prostoru.

prisutnosti ili odsutnosti protežnosti, nego u odnosima među protežnostima koje postoje u oba svijeta.

Ne dovodi li nas primjer protežnosti bliže istini i što se tiče drugih kvaliteta? Dakako, i iznenađen sam time što činjenice nisu već odavno zamijećene. Zašto npr. vatru zovemo vrućom i vodu mokrom, a ipak odbijamo za naše mentalno stanje, kad je »od« ovih istih predmeta, reći da je vruće ili mokro? U svakom slučaju »intencionalno«, ali i kad je mentalno stanje živopisna slika, vrućina i mokrina u njemu jednako su koliko i u fizičkom iskustvu. Razlog je ovaj: dok se opći kaos svih naših iskustava sređuje, mi ustanovljujemo da postoje neke vatre koje će uvijek paliti štapove i grijati nam tijela, kao i da postoje neke vode koje će uvijek gasiti vatru, dok također postoje druge vatre i vode koje neće imati nikakve učinke. Opća skupina iskustava koja djeluju, koja ne samo da posjeduju svoje naravi intrinzično, već ih nose pridjevno i energetično, okrećući ih jedne protiv drugih, neizbježno je kontrastirana skupini čiji članovi svoje naravi, iako su identične, ne uspijevaju manifestirati na »energetičan« način. Pravim sada sebi iskustvo goruće vatre, smještam je blizu svog tijela, ali ni najmanje me ne grije. Stavljam u nju štap, a on ili gori ili ostaje zelen, kako god mi drago. Prizivam vodu i izlijevam je na vatru, a nikakva promjena ne slijedi. Sve te činjenice ocjenjujem proglašavajući cijeli niz iskustava nestvarnim, mentalnim nizom. Mentalna vatra neće paliti stvarne štapove, mentalna voda neće nužno (iako bi, naravno, mogla) ugasiti čak ni mentalnu vatru. Mentalni noževi mogu biti oštri, ali neće rezati stvarno drvo. Mentalni trokuti su šiljasti, ali njihovi kutovi ne ubadaju. S »realnim« objektima, naprotiv, posljedice uvijek pridolaze i tako se stvarna iskustva razdvajaju od mentalnih, stvari od misli o njima, maštovitih ili istinitih, te se sedimentiraju zajedno kao stabilan dio cijelog iskustva-kaosa pod imenom fizički svijet. Jezgra tog svijeta naša su opažajna iskustva, bivajući izvornim *jakim* iskustvima. Njima dodajemo mnoštvo pojmovnih iskustava, čineći ih jakima i u mašti, te njihovim posredstvom gradeći udaljenije dijelove fizičkog svijeta; a oko ove srži realnosti, svijet labavo spojenih maštarija i čisto rapsodičnih predmeta pluta poput nakupine oblaka. Sve vrste pravilâ koje su u jezgri sačuvane, u oblacima su narušene. Protežnine tamo možemo locirati bez određenja, tamo kretanje ne poštuje Newtonove zakone.

VII

Postoji osobita klasa iskustava kojima, uzimali ih za subjektivna ili objektivna, kao attribute *prpisujemo* nekoliko njihovih naravi, zato što u oba konteksta aktivno aficiraju svoje asocijate, mada ni u jednom tako »jako« ili tako oštro kao što stvari svojim fizičkim energijama aficiraju jedna drugu. Ovdje mislim na *vrednovanja*^t, koja sačinjavaju dvosmislenu sferu bitka, pripadajući s jedne strane osjećanju, a ipak imajući objektivnu »vrijednost«. Ona se štoviše ne čine ni sasvim izvanjskima, ni sasvim unutarnjima, kao da je razdvajanje započelo, ali se nije dovršilo.

Iskustva bolnih predmeta, na primjer, najčešće su i bolna iskustva. Opažaji ljupkosti ili ružnoće, téže se postrojiti kao ljupki ili ružni opažaji. Intuicije moralno uzvišenog, moralno su uzvišene intuicije. Ponekad pridjev tumara kao da nije siguran gdje bi se smjestio. Trebamo li govoriti o zavodljivim vizijama ili o vizijama zavodljivih stvari? O zdravim mislima ili o mislima o zdravim predmetima? O dobrim pobudama ili o pobudama spram dobra? O osjećajima bijesa ili o bijesnim osjećajima? Kako u umu, tako i u stvari, ove naravi modificiraju svoj kontekst, isključuju izvjesne asocijate i određuju ostale, imaju svoje parnjake kao i one s kojima se ne mogu spojiti. Ipak ne čine to tako postojano kao fizičke kvalitete, jer ljepota i ružnoća, ljubav i mržnja, ugodno i bolno, mogu koegzistirati u određenim kompleksnim iskustvima.

Kad bi netko htio evolucijski konstruirati kako se mnogo izvorno kaotičnog čistog iskustva postepeno diferenciralo u uređen unutarnji i vanjski svijet, cijela teorija izokrenula bi njegovu uspješnost u objašnjavanju kako je ili zašto kvaliteta iskustva, jednom aktivna, mogla postajati sve manje i manje takvom, te kako je od bivanja energetičnim atributom u nekim slučajevima, drugdje mogla propasti u status inertne ili puko unutarnje »naravi«. Ovo bi bila »evolucija« psihičkog iz njedara fizičkog, u kojoj bi estetska, moralna i ostala emocionalna iskustva predstavljala međustupnjeve.

^t Engl. *appreciations*

VIII

Ali zadnji će *non possumus*^u vjerojatno uzviknuti mnogi čitatelji. »Sve je to vrlo lijepo kao briljantna konstrukcija«, reći će, »ali sama naša svijest intuitivno vam proturiječi. Mi, koliko se nas tiče, *znamo* da smo svjesni. Mi *osjećamo* našu misao, koja teče kao život u nama, u apsolutnom kontrastu s objektima koje tako neumorno prati. Ne možemo prestati vjerovati ovoj neposrednoj intuiciji. Dualizam je fundamentalni *datum*: Neka čovjek ne združuje što je Bog načinio odvojenim.«

Odgovor na ovo bit će moja zadnja riječ i žao mi je što će mnogima zazvučati materijalistički. U tome si, međutim, ne mogu pomoći, jer i ja imam svoje intuicije kojima se moram povinovati. Što god drugi mislili o tome, uvjeren sam da je struja mišljenja u meni (koju nedvosmisleno prepoznajem kao fenomen) samo nemarno ime za ono što se, kritički razmotreno, otkriva prije svega kao struja disanja. Ono »ja mislim« za koje Kant kaže da mora pratiti sve moje predmete, u stvari je »ja dišem« koje ih zaista i prati. Postoje i druge unutarnje činjenice osim disanja (unutarlubanjska mišićna prilagođavanja itd., o kojima sam govorio u svojoj opsežnijoj *Psihologiji*), koje povećavaju resurse svijesti ukoliko je ova neposredno percipirana, ali dah, iz kojeg oduvijek potječe i »duh«, dah koji struji prema van, između glasnica i nosnica, uvjeren sam, esencija je iz koje su filozofi konstruirali entitet njima poznat pod imenom svijesti. *A taj entitet je fiktivan, dok su misli u konkretnom potpuno realne. Ali misli u konkretnom napravljene su od iste građe kao i stvari.*

Volio bih da mogu vjerovati kako sam to ovim člankom učinio vjerodostojnim. U drugom članku pokušat ću opću predodžbu svijeta sastavljenog od čistih iskustava učiniti još jasnijom.

S engleskog preveo: Damir Đirlić

^u Ne možemo (bez nečega, ovdje predodžbe svijesti) (op. prev.)